DOI: 10.33310/2078-2128-2021-21-2-53-61
УДК 159.923.2

Н. В. ХАЗРАТОВА,
доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри теоретичної та практичної психології
Email: monz_3@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1471-3234>
Національний університет «Львівська політехніка»,
Львів, Україна

І. Р. ПЕТРОВСЬКА,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Email: petrovin55@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7544-945X>
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. В статті обґрунтовано, що найбільш перспективним для вивчення громадянської ідентичності особистості є організаційно-ігровий підхід, який дозволяє синтезувати основні ідеї відомих наукових підходів (психоаналітичного, символічного інтеракціонізму, когнітивної психології, конструкціонізму), а також доповнює їх положеннями трансакційного/сценарного аналізу та концепціями організаційної ідентичності, з врахуванням сутнісних характеристик громадянської ідентичності особистості.

Ключові слова: соціальна ідентичність, громадянська ідентичність, самовизначення, соціалізація, інтеріоризація ролей, гра, сценарій, організаційне середовище.

Вступ. Громадянська ідентичність як різновид соціальної ідентичності особистості може вивчатися в руслі різних наукових підходів: психоаналітичному (У. Джемс, З. Фрейд, Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Ватерман) – як феномен, що має динамічний і структурний характер; як особистісний конструкт, що відображає внутрішню солідарність людини з соціальними, груповими ідеалами і стандартами; символічного інтеракціонізму (Ч. Кулі, Г. Мід, І. Гофман, Г. Фогельсон, Ш. Струкер, Ю. Габермас) – як інтеріоризована роль, що визначається соціальними позиціями людини в спільнотах різного розміру і значущості; як своєрідне відображення узагальнених інтеракцій; когнітивної психології (Г. Теджфел, Дж. Тернер, Г. Брейкуелл, О. Чріст, Р. ван Дік, У. Вагнер, Дж. Стеллмачер) – як частина «Я-концепції», що виникає з усвідомлення свого членства в соціальній групі разом з ціннісним і емоційним значенням, що надається цьому членству; як наслідок самокатегоризації щодо «своїх» і «чужих»; когнітивного конструктивізму та соціального конструкціонізму (Дж. Келлі, Л. Виготський, П. Бергер, Т. Лукман, Ф. Барт, К. Джерджен, Р. Харре, С. Хантингтон, Т. Стефаненко) – як цілісна і динамічна система соціальних конструктів особистості, що активно конструюється нею в процесі життєдіяльності; як феномен, що може бути сконструйова-

ний елітами, яка впливає на суспільство через ідеологію.

Пропонуємо розглянути феномен громадянської ідентичності також в рамках організаційно-ігрового підходу, засадничими положеннями якого є положення трансакційного/сценарного аналізу (Е. Берн, К. Штайнер) та концепції організаційної ідентичності (С. Альберт, Б. Ешворт, Дж. Даттон).

Метою статті – є теоретичний аналіз різних наукових підходів до вивчення громадянської ідентичності як різновиду соціальної ідентичності, виокремлення сутнісних ознак громадянської ідентичності особистості.

Методи. Для досягнення мети використано систему загальнонаукових методів: аналіз та синтез основних положень науково-дослідницьких джерел з проблематики дослідження, осмислення, систематизація, узагальнення та інтерпретація наукових даних щодо феномену соціальної ідентичності і громадянської ідентичності як її різновиду.

Результати. Яскравим представником психоаналітичного підходу до вивчення ідентичності є американський психолог Ерік Еріксон. Е. Еріксон розглядає ідентичність як складне, багаторівневе особистісне утворення [21, с. 78-80]. Щодо соціальної ідентичності, то Е. Еріксон розмежовує її на групову (включеність

особистості в різні спільноти, підкріплена суб'єктивним відчуттям внутрішньої єдності зі своїм соціальним оточенням) і психосоціальну (те, що дає людині відчуття значущості свого буття в рамках даного соціуму; продукт взаємодії між суспільством і особистістю) [12]. Процес становлення ідентичності описується ним як конфігурація, яка поступово складається в дитинстві шляхом послідовних «Я-синтезів» і перекристалізації.

Саме Е. Еріксон ввів поняття кризи ідентичності особистості (період конфлікту між сформованою конфігурацією елементів ідентичності та відповідним способом вписування себе в навколишній світ) і висновок про їх зв'язок з кризами суспільства. Кризи ідентичності особистості в періоди криз суспільства служать відправною точкою створення елементів нової ідентичності, тому розглядати ідентичність необхідно завжди в контексті часу – історичному, політичному та ін. [22].

Наявність або відсутність кризи (стану пошуку ідентичності) та наявність або відсутність одиниць ідентичності (особистісно значущих цілей, цінностей і переконань) є основними параметрами статусної моделі ідентичності Дж. Марсія, яка описує чотири стани (статуси) ідентичності: *досягнута, мораторій; передчасна; дифузна* [27]. Дж. Марсія розглядає ідентичність не просто як сукупність знань і уявлень, але як структуру Его – внутрішньо самостворювану, динамічну організацію потреб, здібностей, переконань та власної історії, що розвивається в міру розв'язання значущих соціальних проблем, прийняття значущих рішень, в ситуації соціального вибору [28].

В цьому контексті доречним буде згадати М. Заковоротну, яка вважає, що становлення ідентичності полягає в процесі важкого вибору між Я – запозиченим, скопійованим, яке легко здобувається і Я, яке створюється власними зусиллями і стараннями [8].

На ціннісно-вольових аспектах феномену ідентичності акцентує свою увагу А. Ватерман. Він, також як і Дж. Марсія, описує ідентичність в контексті самовизначення і відповідного процесу вибору цілей, цінностей і переконань (елементів ідентичності) [34]. Вони формуються в результаті вибору серед різних альтернативних варіантів в період кризи ідентичності і є основою для визначення сенсу життя, напрямків діяльності та поведінки.

Таким чином, психоаналітичний підхід дає змогу при вивченні громадянської ідентичності врахувати її розуміння як феномена, що має динамічний і структурний характер, тісно

пов'язаний з безперервним процесом розвитку особистості та її самовизначенням. Ключовими для нас аспектами є згадані вище: включеність особистості, відчуття внутрішньої єдності з іншими, значущість свого буття в рамках даного соціуму, стан пошуку ідентичності/самовизначення.

В рамках *символічного інтеракціонізму* ідентичність трактується як результат соціального оточення й взаємодії, формується через систему комунікативних практик – між індивідом і соціальними групами, до яких він себе відносить та частиною яких його визнають інші суб'єкти інтеракції.

Передумовами становлення ідентичності в рамках символічного інтеракціонізму Дж. Міда є прийняття ролі іншого та інтерналізація узагальненого іншого [1, с. 28]. Становлення соціальної ідентичності тісно пов'язано з «всеосяжним узагальненим іншим», яким, на думку Дж. Міда, є суспільство. Визначальним при цьому є сукупність всіх загальних очікувань, соціальні норми і цінності суспільства, які значимі в певних ситуаціях і стосовно соціальних ролей. Через ідентифікацію з «узагальненим іншим» виникає засвоєння загальних соціальних стандартів мислення і діяльності [1].

Дж. Мід виділяє два основних рівня ідентичності: неусвідомлений і усвідомлюваний, що демонструють перехід від неусвідомлено прийнятих людиною норм, ролей і звичок Іншого до осмисленого ставлення до себе і своєї поведінки. При цьому перехід від неусвідомленої ідентичності до усвідомленої можливий завдяки рефлексивним механізмам [11].

За Ш. Струкером, ідентичність – це інтеріоризовані ролі, які визначаються соціальними позиціями людини в спільнотах різного розміру і значущості (етнос, клас, група тощо). У процесі взаємодії відбувається концептуалізація себе або інтеріоризація певних ролей, що і продукує ідентичність. Соціальні ролі поступово конструюються в структуру ідентичності, яка становить собою ієрархічну послідовність різних інтеріоризованих ролей [30, с. 4, 24-25].

Ю. Габермас, намагався подолати протиріччя між соціальною і особистісною ідентичностями, оскільки Я в трактуванні символічного інтеракціонізму не може включати або одне або інше. На його переконання, Я-ідентичність утворюється із сукупності особистісної та соціальної ідентичностей, що розуміються як два її виміри і забезпечують баланс. Він розглядає структуру ідентичності як дві осі координат, що перетинаються: вертикальна – особистісна ідентичність (пов'язана з унікальністю проявів

людини (забезпечує життєвий шлях), горизонтальна – соціальна ідентичність (вектором якої є зовнішнє оточення (можливість виконувати вимоги всіх рольових систем, до яких належить людина); точка перетину координат – це і є Я-ідентичність, баланс між особистісною та соціальною ідентичностями [19].

Ідентичність, згідно І. Гофмана, не є притаманною людині від народження, а набувається в процесі соціальної взаємодії та соціалізації, є усвідомленням особистістю власної totoжності з іншими та своєї особливості, і складається з індивідуалізуючого та соціального елементів. [17].

Ідентичність за Ч. Кулі відноситься до сфери самосвідомості особистості і являє собою своєрідне відображення узагальнених інтеракцій. Він ввів поняття «дзеркальна самість», як уявлення людини про саму себе, яке є суб'єктивним відображенням думок оточуючих. Уявлення індивіда про себе багато в чому залежить від сприйняття його навколишніми. Ідентичність з'являється в результаті взаємодії з іншими людьми, засвоєння суспільних норм, цінностей, способів діяльності [25].

Отож, при вивченні громадянської ідентичності є можливість також врахувати основну ідею символічного інтеракціонізму про те, що ідентичність поєднує у собі індивідуалізуючий та соціальний аспект і формується в процесі соціалізації та соціальної взаємодії (інтеракції) через інтеріоризацію ролей, засвоєння суспільних норм, цінностей, типових моделей поведінки. Наголошується значущість рефлексивних механізмів у переході від неусвідомленої ідентичності до усвідомленої.

В рамках *когнітивного підходу* ідентичність розуміється як когнітивна система, що виконує роль регуляції поведінки у відповідних умовах.

Г. Теджфел визначав соціальну ідентичність як частину «Я-концепції», що виникає з усвідомлення свого членства в соціальній групі (або групах) разом з ціннісним і емоційним значенням, що надається цьому членству [31; 32]. Оскільки членство в групах пов'язане з позитивною або негативною соціальною оцінкою, то і сама соціальна ідентичність людини може бути позитивною або негативною.

Формування соціальної ідентичності, за Г. Теджфелом, відбувається за допомогою трьох кроків: 1) соціальна категоризація (індивід самовизначається як член певної соціальної категорії (наприклад, як чоловік або жінка, як людина певної національності, віросповідання тощо); 2) соціальна ідентифікація (процес, за допомогою якого індивід поміщає себе в ту чи іншу

категорію, тобто засвоює норми і стереотипи поведінки, властиві групам членства); 3) соціальна ідентичність (отримання деякого результату – повного соціального ототожнення індивіда, тобто приписування собі засвоєних норм і стереотипів своїх соціальних груп таким чином, що вони стають внутрішніми регуляторами соціальної поведінки індивіда) [9, с. 46].

Продовженням ідей теорії соціальної ідентичності Г. Теджфела стала теорія самокатегоризації Дж. Тернера, яка робить ще більший акцент на когнітивних процесах, залучених до процесу самовизначення і самоінтерпретації та передбачає набуття соціальної ідентичності в процесі соціальної категоризації. Соціальна ідентичність, за словами Дж. Тернера є наслідком категоризації, тобто когнітивними уявленнями про себе як про подібного іншим індивідам всередині певного класу і відмінному від представників іншого класу [33].

Дж. Тернер першим упорядкував різні види ідентичності, висунувши гіпотезу про існування трьох рівнів самокатегоризації, які він розглядає одночасно і у якості рівнів ідентичності. Ці самокатегорії взаємозалежні і являють собою ієрархічну систему класифікації, що відбиває різні рівні абстракції «Я-концепції»: 1) найвищий (супер-ординатний), відображає буття людини в цілому, «Я як Людина» (*superordinate*); 2) середній, рівень інгрупових-аутгрупових категоризацій, що базується на соціальній спільності (формує соціальну ідентичність (*social identity*)); 3) підпорядкований (суб-ординатний) рівень особистісних самокатегоризацій, що виявляються як індивідуально-відмінні характеристики (формує особистісну ідентичність (*personal identity*)). Кожен вищий рівень повністю включає в себе попередній [9, с. 46]. При цьому соціальна категоризація – це система орієнтації, яка створює і визначає конкретне місце людини в суспільстві (забезпечує впевненість щодо того, хто вона така, і як себе вести).

На відміну від Г. Тежфела, Дж. Тернера, з їх розумінням особистісної та соціальної ідентичності як різних аспектів єдиного конструкту, концепція Г. Брейкуелл містить дещо інше бачення проблеми співвідношення особистісної та соціальної ідентичності. Г. Брейкуелл вважає, що особистісна ідентичність є продуктом соціальної ідентичності, вона наповнюється соціальним змістом, тими категоріями, які виходять від певної групи і якими мислить суб'єкт, визнаючи свою включеність в цю групу; формується в процесі селективного відбору характеристик, які є змістом різноманітних соціальних стереотипів [24]. Подібної думки дотримуються

А. Рід і К. Деаух, які зазначають, що у формуванні особистісної ідентичності істотну роль відіграє не тільки індивідуальний досвід, а й соціальні уявлення, поширені в культурі [29].

Важливим внеском когнітивного підходу у вивчення громадянської ідентичності вважаємо визначення самокатегоризації як сутнісного процесу у формуванні ідентичності (за допомогою самокатегоризації відбувається самовизначення особи), окреслення рівнів самокатегоризації, які розглядаються одночасно і у якості рівнів ідентичності, а також трактування ідентичності як внутрішнього регулятора поведінки індивіда.

Центральною ідеєю *конструктивістської парадигми*, яка об'єднує когнітивний конструктивізм і *соціальний конструкціонізм*, є ідея конструювання (вибудовування) реальності. Під конструюванням розуміється приведення інформації про світ в систему, організація цієї інформації в пов'язані структури, що сприяють досягненню її змісту.

З точки зору соціального конструювання реальності, ідентичність – це феномен, що виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда і суспільства [3, с. 116]. Згідно П. Бергера і Т. Лукмана людина створює світ навколо себе (екстерналізує), потім об'єктивує його шляхом інституціоналізації і повсякденних практик його повторення, а потім вже об'єктивованій соціальній світ піддається інтерналізації, тобто переводиться в свідомість людини в процесі соціалізації [3].

П. Бергер і Т. Лукман припускали можливість формування ідентичності певним «персоналом» шляхом навчання, яке може носити раціональний і контрольований характер, з використанням певних технік (як правило, використання механізмів підсилювання емоційної складової).

Отож, цікавим для вивчення громадянської ідентичності може виявитися ідея конструкціоністського підходу, що одним з джерел конструювання ідентичності є еліти в своєму широкому розумінні (політичні, наукові, релігійні, інтелектуальні і т.п.), які впливають на суспільство через ідеологію.

Ідеологію розуміють як систему, що включає міф про походження, який пояснює, легітимізує і надає цінність сучасності; домінуючий стереотип поведінки, який декларує правила і заборони щодо суспільного життя; бачення майбутнього, тобто цілі та ідеали, до яких еліта намагається вести суспільство [2].

Роль стосунків влади та статусу між групами у становленні ідентичності підкреслюють

також М. Хогг та Д. Абрамс. Це проявляється в тому, що група, яка домінує в суспільстві, має владу нав'язувати домінуючу систему цінностей та ідеологію, які служать для легітимізації та збереження статусу кво [26].

Доречно в цьому контексті згадати про такий феномен як радянська ідентичність, яка конструювалася за допомогою міфологізації мислення, в основі якої лежали нав'язувані радянській людині образ світу з поділом його на «своїх» і «чужих», образ «вождя», міф про «радянську людину», образ «прекрасного майбутнього». Міфи і символи соціалістичної ідеології, тісно пов'язані з певною інтерпретацією культурно-історичного минулого країни, виступали основою соціальних зв'язків, політичних дій тощо. Згідно з ідеологією тоталітарної системи тільки партійний лідер мав право визначати систему цінностей, що різко обмежувало свободу вибору окремими громадянами способів і форм своєї ідентичності.

Як зазначає С. Панкратов, міфологічна сутність радянської системи стала однією з причин її кризи, наслідком якої є втрата ідентичністю функції регулятива, що приводить у відповідність індивідуальні змістоутворення і процеси їх соціального проектування. Разом з системою духовних і громадянських цінностей «рухнула» і радянська ідентичність. В результаті втрати монополії комуністичної ідеології виник ідеологічний вакуум, а ідентичність набула нестійкого, аморфного, розмитого характеру. Відповідно у багатьох бывших радянських людей до сих пір триває пошук нової громадянської ідентичності [14].

Вчені (В. Сакаєв, Г. Ліпартеліані, А. Сабіров) намагаються дати відповідь на питання: чи можлива громадянська ідентичність без якоїсь ідеологічної бази? І переконані, що без ідеології обійтися не можна. На їх думку, там, де спрацьовує ідеологія – громадянська ідентичність сформована і функціонує нормально, а де не спрацьовує, там відбуваються катаклізми [5].

Можна погодитися з вищесказаним частково, зауваживши, що в США національна/загальногромадянська ідея не зафіксована в Конституції, американці живуть без офіційної ідеології, але у них є ідеологема, що всіма визнається: «Америка – це вільна країна». Саме такі цінності на першому місці. Ось це, напевно, і є та ідеологія, яка є джерелом розвитку суспільства.

Інструментом реалізації владних характеристик будь-якої еліти у її широкому прояві виступає дискурс як (зокрема) певний хід ідей та їх інституціоналізація, утілення у соціальні результати, які мають вважатися головним

проявом соціальної влади, а не просто засобом описування світу [7, с. 256]. Так, на думку Ю. Габермаса, сучасне громадянство постає системою дискурсивної комунікації, позбавленою етнічно-культурних залежностей, але поєднаною консенсусністю та раціональністю [6]. Влада дискурсу реалізується через механізми контролю і примусу, ефективним засобом для чого є мова. В будь-якому суспільстві виробництво дискурсу одночасно контролюється, підлягає селекції, організується і перерозподіляється за допомогою певної кількості процедур [18, с. 50]. Так, процеси ідентифікації призводять до дуже конкретного зіткнення індивідів з владою, оскільки держава, як показали П. Бурдьє і М. Фуко, прагне монополізувати не тільки легітимну фізичну силу, але і легітимну символічну силу, наприклад, влада іменувати, ідентифікувати, категоризувати, встановлювати, що є що і хто є хто, починаючи з елементарного: паспорт, фотографія, підпис тощо. Згідно М. Фуко, в даній діяльності виражається «керованість» модерної держави. Ідентичності конструюються інститутами і дискурсами, що охоплюються дисциплінарними практиками [13]. За допомогою реалізації дискурсу конструюються певні завдані зразки мислення, які інкорпорується у картину світу суб'єктів. Виступаючи внутрішнім утворенням, картина світу є частиною системи ідентичності особистості [2]. Формуючись під впливом певного дискурсу, картина світу зумовлює становлення ідентичності.

Дискусія. Аналіз наукових підходів (психологічного, символічного інтеракціонізму, когнітивної психології, когнітивного конструктивізму та соціального конструкціонізму) дозволив виокремити базисні аспекти, необхідні при вивченні громадянської ідентичності як різновиду соціальної ідентичності, в результаті чого стало можливим окреслити ще один напрям (організаційно-ігровий) вивчення громадянської ідентичності особистості, який, з одного боку, дозволяє синтезувати основні ідеї вище згаданих підходів, а, з іншого боку, доповнити їх новими, з врахуванням сутнісних характеристик громадянської ідентичності особистості.

В рамках організаційно-ігрового напрямку громадянська ідентичність розглядається нами як різновид організаційної ідентичності [15], яка становить собою самовизначення в організаційному середовищі держави, а також самоідентифікацію з роллю громадянина в контексті ігрових та сценарних взаємодій з державними інституціями та співгромадянами, і є

основним психологічним регулятором громадянської поведінки.

Громадянська ідентичність функціонує на трьох рівнях: інституціональному (відповідає стосункам «громадянин – держава»), спільнотному («громадянин – спільнота громадян») та індивідуальному («громадянин – Я») [16, с. 134].

На *інституціональному* рівні громадянська ідентичність ґрунтується на осмисленні себе в організаційному середовищі держави, зіставленні себе як громадянина з державою як організацією. Організаційне середовище держави сприймається, переживається, оцінюється кожним громадянином, оскільки він життєво причетний до нього [10]; воно продукує систему цінностей, норм та правил.

Активність особистості в організаційному середовищі держави зумовлена її психологічними потребами, зокрема, в соціальній самореалізації, в безпеці та сенсі життя [20]. Ця активність регламентується законами і передбачає контакт з представниками держави. Досвід цієї активності зумовлює включеність особистості до організаційного середовища держави – ціннісну, емоційну, когнітивну та поведінкову. Ціннісна включеність означає соціальну перцепцію аксіологічного поля держави, термінальних цінностей державності загалом і конкретної держави зокрема; когнітивна – розуміння нормативного поля держави і реальної практики організаційної взаємодії в ньому; емоційна – емоційні переживання, пов'язані з відносинами з державою як організацією; поведінкова – реалізацію громадянської поведінки.

Громадянська ідентичність на *спільнотному* (груповому) рівні передбачає афіліацію зі співгромадянами. Спільний досвід переживання типових проблем (від побутових до державно-політичних) формують специфічний феномен – консорціум громадян (відрізняється від громадянського суспільства, яке означає досить високий рівень розвитку громадянськості). Тривалий спільний досвід подолання типових проблем сам по собі не спричиняє згуртованості, взаємопідтримки чи позитивної оцінки співгромадян, але закладає основи громадянської солідарності внаслідок спільної цінності та значущості цього досвіду. Об'єднуючим громадян утворенням є громадянський менталітет – специфічне для громадян різних держав світосприйняття, сфокусоване передусім на сприйнятті організаційної реальності власної держави, квінтесенція життєвого досвіду багатьох поколінь її громадян.

Виходячи з цього, бути громадянином психологічно – це відчувати себе членом цієї

громадянської спільноти, бути носієм громадянської ментальності. Індикатором буде фактичне прийняття їх як інтегру; виробленого ними громадянського менталітету; подібне розуміння і осмислення усіх подій та процесів організаційного середовища держави, що полегшує і інтенсифікує комунікацію між співгромадянами незалежно від їхньої етнічної належності.

Наступний рівень функціонування громадянської ідентичності – *індивідуальний*. Якщо громадянство означає певний формальний статус, права і обов'язки, то з цього погляду особа отримує певну роль – роль громадянина, яку має грати протягом життя. У такому разі можна інтерпретувати громадянську ідентичність на індивідуальному рівні в контексті поширених у соціальній психології рольових теорій – Е. Берна, Е. Гофмана та ін.

Поняття ролі у цих теоріях передбачає незбіг удаваного з реально існуючим. Водночас стверджується, що в процесі постійної гри ролі стають реальністю, а «справжність» поступово втрачається («маска приростає до обличчя» – часте удавання якихось станів чи процесів зумовлює їх справжнє переживання).

Аналогічно, особистість може різною мірою ідентифікуватися зі своєю роллю громадянина, добре або погано «знати свою роль», але в кожному разі роль громадянина стає частиною її рольового амплуа.

Згідно з рольовими теоріями, наявність ролі та її прийняття означає наявність гри, включення особистості в неї. Роль Громадянина означає, що існує також роль Держави. Відповідно, існують також ролі Співгромадян. Продовжуючи цю логіку, наявність ролей і гри означає, що є особистісний (організаційний) сценарій.

У бернівському розумінні цієї термінології роль, гра і сценарій є зазвичай деструктивними утвореннями, хоча роблять важливу справу для особистості – компенсують страх справжньої близькості та щирості у стосунках. Тому найчастіше домінують сурогатні стосунки [4].

На нашу думку, аналогічною є ситуація у стосунках особистості й держави, а також інших громадян. Особистість вступає в досить типові ігри з державою, де вона грає роль Громадянина, а також проектує на державу та співгромадян інші ролі. Основною ознакою психо-

логічної гри, відмінної від щирої взаємодії, є наявність прихованої вигоди, маніпуляції, на якій ці стосунки ґрунтуються. Найчастіше такою «вигодою» є відмова від відповідальності. Про відмову від відповідальності як основну проблему стосунків особистості з державою писав ще К. Г. Юнг [23].

Отже, програвання ролі Громадянина може зумовити як відкриті конструктивні стосунки з державою, так і (частіше) стосунки сурогатні, що зумовлює різноманітні психологічні ігри-маніпуляції та деструктивні сценарії.

Висновки. Проаналізувавши різні наукові підходи дослідження ідентичності найбільш перспективним для вивчення громадянської ідентичності особистості вважаємо організаційно-ігровий підхід, у рамках якого громадянська ідентичність розглядається як різновид організаційної ідентичності (специфічної форми соціальної ідентичності), і становить собою самовизначення в організаційному середовищі держави, а також самоідентифікацію з роллю громадянина в контексті ігрових та сценарних взаємодій з державними інституціями та співгромадянами, і є основним психологічним регулятором громадянської поведінки.

Громадянська ідентичність формується в процесі громадянської соціалізації, що розглядається нами як процес засвоєння індивідом соціального досвіду громадянськості (норм і цінностей громадянської культури, зразків громадянської поведінки, знань і уявлень щодо держави, громадянства тощо) шляхом включення в організаційне середовище держави і систему соціальних зв'язків із іншими громадянами.

Становлення громадянської ідентичності є динамічним процесом, що охоплює низку послідовних етапів (носить стадіальний характер), на кожному з яких зазнає якісних змін і формується в міру усвідомлення і відрефлексування свого місця, ролі і ступеня активності в системі взаємодії з іншими громадянами і державою, передбачає набуття особистістю відповідної організаційної ідентичності, а також засвоєння рольового амплуа громадянина, основних транзакцій відповідної ігрової та сценарної взаємодії.

Перспективи подальших розвідок полягають у розробці типології громадянської ідентичності особистості та конструюванні відповідного дослідницького інструментарію.

Література:

1. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию. Санкт Петербург.: Алетей, 2000. 272 с.
2. Бацанова Ю. О. Соціальна ідентичність в ракурсі конструктивістської парадигми. Філософські проблеми гуманітарних наук. 2009. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11502.html>

3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания. Москва: Медиум, 1995. 323 с.
4. Берн Э. За пределами игр и сценариев. Минск: Попурри, 2008. 464 с.
5. Большаков А. Г., Зазнаев О. И. Формирование гражданской идентичности: проблемы, современное состояние, перспективы. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов, 2012. № 12(26). С. 38–41.
6. Габермас Ю. Умови громадянства: збірка статей. Київ: Український Центр духовної культури, 2005. 264 с.
7. Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь : в 2 т. Москва : АСТ, Вече, 1999. Т.1. 544 с.
8. Заковоротная М. В. Идентичность человека: социально-философские аспекты : монографія. Ростов-на-Дону : СКНЦВШ, 1999. 200 с.
9. Захарова О. В. Социальная идентификация и социальная идентичность в изменяющемся обществе : учеб.-метод. пособ. Иркутск : ИГУ, 2010. 95 с.
10. Казміренко В. П. Соціально-психологічна регуляція діяльності організацій. Психологія і суспільство. 2004. № 2. С. 5–29.
11. Мид Дж. Интернализированные другие и самость. Американская социологическая мысль : тексты / под общ. ред. В. И. Добренкова. Москва : МГУ, 1996. С. 222–224.
12. Микляева А. В., Румянцева П. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования : монография. Санкт Петербург.: РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. С. 8–47.
13. Миненков Г. Концепт идентичности: перспективы определения, 2005. URL: <https://guralyuk.livejournal.com/547306.html>
14. Панкратов С. А., Тельнова Н. А. Специфика гражданской идентичности в условиях политической модернизации России. Известия Саратовского университета. Серия: Социология. Политология. 2011. 11(4). С. 75–79.
15. Петровська І. Р. Громадянська ідентичність як різновид організаційної ідентичності. Проблеми сучасної психології. Кам'янець-Подільський, 2018. № 39. С. 244–257.
16. Петровська І. Р. Трирівнева структура громадянської ідентичності особистості. Наукові студії із соціальної та політичної психології. Київ, 2020. № 46(49). С. 131–138.
17. Правдивець Н. О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості Актуальні проблеми психології : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Київ, 2010. № 1(27). С. 137–145.
18. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Москва: Касталь, 1996. 448 с.
19. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи. Донецк : Донбасс, 1999. 123 с.
20. Хазратова Н. В. Психологія відносин особистості й держави : монографія. Луцьк : РВВ ВДУ «Вежа». 2004. 276 с.
21. Эрикссон Э. Детство и общество. Санкт Петербург.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. 592 с.
22. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Прогресс, 1996. 344 с.
23. Юнг К. Г. Современность и будущее. Минск : Университетское, 1992. 60 с.
24. Breakwell G. M. Coping with threatened identities. (Psychology Library Editions : Social Psychology. No. 5). London : Routledge, 2015. 234 p.
25. Cooley Ch. On Self and Social Organization. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
26. Hogg M., Abrams D. Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes. London : Routledge, 1988. 245 p.
27. Marcia J. E. Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1966. No. 3(5). P. 551–558.
28. Marcia J. E. Identity in adolescence. *Handbook of adolescent psychology*, 1980. No. 9(11). P. 159–187.
29. Reid A., Deaux K. Relationship Between Social and Personal Identities Segregation or Integration? *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996. No. 71(6). P. 1084–1091.
30. Stryker S. Identity theory: Developments and extensions. In K. Yardley & T. Honess (Eds.), *Self and identity: Psychosocial perspectives* (pp. 89–103). New York: Wiley, 1987.
31. Tajfel H. Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 1974. No. 13. P. 65–93.
32. Tajfel H. Human groups and social categories : Studies in Social Psychology. Cambridge : Cambridge University Press, 1981. 384 p.
33. Turner J.C. Social Categorization and Self-Concept: A Social Cognitive Theory of Group Behavior. In *Advances in Group Process: Theory and Research*, edited by E.J. Lawler, 77-121. Greenwich, Connecticut: JAI Press, 1985.
34. Waterman A. S. Identity formation: Discovery or creation? *Journal of Early Adolescence*, 1984. No. 4. P. 329-341.

References:

1. Abels, Kh. (2000). *Interaction, Identity, Presentation. Introduction to Interpretive Sociology*. St. Petersburg: Aletei, 2000.
2. Batsanova, Yu. O. (2009). Social Identity in the Perspective of the Constructivist Paradigm. *Philosophical Problems of the Humanities*. Retrieved from <http://www.info-library.com.ua/books-text-11502.html>
3. Berger, P. & Luckman, T. (1995). *The Social Construction of Reality: A Treatise on the Sociology of Knowledge*. Moscow: Medium.
4. Bern, E. (2008). *Beyond Games and Scenarios*. Minsk: Potpourri.
5. Bolshakov, A. G. & Zaznaev, O. I. (2012). Formation of Civic Identity: Problems, Current state, Prospects. *Historical, Philosophical, Political and Legal sciences, Cultural Studies and Art History. Questions of Theory and Practice*, 12(26), 38–41.
6. Habermas, Y. (2005). *Conditions of Citizenship: a collection of articles*. Kyiv: Ukrainian Center of Spiritual Culture.
7. Jeri, D. & Jeri, J. (1999). *The Big Explanatory Sociological Dictionary* (Vol.1). Moscow: AST, Veche.
8. Zakovorotnaya, M.V. (1999). *Human Identity: Socio-Philosophical Aspects*: monograph. Rostov-on-Don: SKNTSHSH.
9. Zakharova, O. V. (2004). *Social Identification and Social Identity in a Changing Society: study guide. manual*. Irkutsk: Irkutsk State University.
10. Kazmirenko, V. P. (2004). Socio-Psychological Regulation of Organizations. *Psychology and Society*, 2. 5–29.
11. Mead, J. (1996). Internalized Others and the Self. *American Sociological Thought: Texts / under total. ed. V.I.Dobrenkova*. Moscow: MSU.
12. Miklyaeva, A.V. & Rummyantseva, P.V. (2008). *Social Identity of Personality: Content, Structure, Mechanisms of formation*: monograph. St. Petersburg: RSPU im. A. Herzen, 2008.
13. Minenkov, G. (2005). *Concept of Identity: Prospects of Definition* Retrieved from <https://guralyuk.livejournal.com/547306.html>
14. Pankratov, S. A. & Telnova, N. A. (2011). Specificity of Civic Identity in the context of Political Modernization in Russia. *Bulletin of the Saratov University. Series: Sociology. Political science*, 11(4), 75–79.
15. Petrovska, I.R. (2018). Civic Identity as a kind of Organizational Identity. *Problems of Modern Psychology*, 39, 244–257.
16. Petrovska, I. (2020). Three-level Structure of Civic Identity. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 46(49), 131–138
17. Pravdyvets, N.O. (2010). Theoretical Model of the phenomenon of Personality Identity. *Actual problems of psychology: Organizational psychology. Economic psychology. Social Psychology*, 1(27), 137–145.
18. Foucault, M. (1996). *The Will to Truth: Beyond Knowledge, Power and Sexuality*. Works of different years. Moscow: Kastal.
19. Habermas, J. (1999). *In Search of National Identity. Philosophical and political articles*. Donetsk: Donbass.
20. Khazratova, N.V. (2004). *Psychology of the Relationship between the Individual and the State*: monograph. Lutsk: RVV VSU «Tower».
21. Erickson, E. (1996). *Childhood and Society*. St. Petersburg: Lenato, AST, University Book Foundation.
22. Erickson, E. (1996). *Identity: Youth and Crisis*. Moscow: Progress.
23. Jung, K.G. (1992). *Modernity and the Future*. Minsk: University.
24. Breakwell, G. M. (2015). *Coping with Threatened Identities*. (Psychology Library Editions: Social Psychology; Vol. 5). Routledge.
25. Cooley, Ch. (1998). *On Self and Social Organization*. Chicago: University of Chicago Press.
26. Hogg, M. & Abrams, D. (1998). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. London : Routledge.
27. Marcia, J. E. (1966). Development and Validation of Ego-Identity Status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558.
28. Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. *Handbook of adolescent psychology*, 9(11), 159–187.
29. Reid, A. & Deaux, K. (1996). Relationship Between Social and Personal Identities Segregation or Integration? *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(6), 1084–1091.
30. Stryker, S. (1987). *Identity theory: Developments and Extensions*. In K. Yardley & T. Honess (Eds.), *Self and identity: Psychosocial perspectives* (pp. 89–103). New York: Wiley
31. Tajfel, H. (1974). Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information*, 13, 65–93.
32. Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge : Cambridge University Press.
33. Turner, J. C. (1985). *Social Categorization and Self-Concept: A Social Cognitive Theory of Group Behavior*. In *Advances in Group Process: Theory and Research*, edited by E.J. Lawler, 77–121. Greenwich, Connecticut: JAI Press.
34. Waterman, A. S. (1984). Identity formation: Discovery or creation? *Journal of Early Adolescence*, 4, 329–341.

Nigora Khazratova

Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

Inha Petrovska

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

ANALYSIS OF APPROACHES TO THE STUDY OF CIVIC IDENTITY

Abstract. *The article is devoted to the analysis of scientific approaches to studying civic identity as a form of social identity. It has been found that the following aspects are essential in the context of the study of civic identity: understanding it as a phenomenon, which has dynamical and structural nature, is closely related to the continuous processes of personality development and self-determination, induces the inclusion of an individual, the sense of inner unity with others and the importance of individual's existence in society, as well as evokes the identity seeking state (psychoanalytic approach); combination of individualizing and social aspects, the formation of identity in the process of socialization and social interaction through the internalization of roles, social norms, values, typical patterns of behavior (symbolic interactionism); understanding the self-categorization as an essential process in the identity formation, the existence of levels of self-categorization (which are considered as levels of identity at the same time), interpretation of identity as an internal regulator of individual's behavior (cognitive psychology); an ability for political, intellectual, spiritual and other elites to construct identity by influencing society by means of ideology (constructionism). It was reasoned, that the organizational-game approach is the most promising in the context of studying civic identity, as, on the one hand, it to some extent allows to synthesize the basic ideas of the above-mentioned scientific approaches, and, on the other hand, extends them with novel provisions (such as transaction/script analysis and organizational identity concepts), taking into account the essential characteristics of the civic identity of the individual. According to the organizational-game approach, civic identity is considered as a kind of organizational identity (a specific form of social identity), which is self-determination in the organizational environment of the state, as well as self-identification with the role of a citizen in the context of game and script interactions with state institutions and fellow citizens, and is additionally the primary psychological regulator of civic behavior.*

Keywords: *social identity, civic identity, self-determination, socialization, interiorization of roles, game, script, organizational environment.*